

Predrag Krstić

Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu¹

Rana konzervativna kritika prosvetiteljstva

Apstrakt

Na primerima odnosa prema razumu, tradiciji, organizaciji društva i drugim ključnim momentima neslaganja u članku se izlaže kako je u ranom postrevolucionarnom konzervativizmu kritikovano prosvetiteljstvo i, istovremeno, artikulirano vlastito učenje. Posebna pažnja posvećena je Berkovim i Mestrovim viđenjima ograđenja filozofije prosvetiteljstva o onu istorijsku i političku misiju za koju su smatrali da njihove nacije i čovečanstvo treba da je ispune. Zaključuje se da je u tom formativnom periodu konzervativizam oblikovao vlastitu doktrinu na odnosu prema prosvetiteljstvu XVIII veka i Francuskoj revoluciji za koju je smatrano odgovornim. Protivprosvetiteljski i antimoder-nistički motivi te doktrine ostaju njen prepoznatljiv beleg do danas.

Ključne reči:

konzervativizam, prosvetiteljstvo, Francuska revolucija, hrišćanstvo, protestantizam, razum, sloboda, društveni ugovor, ustav

UVOD: FORMATIRANJE PROTIVSTAVA

Zbog manjka preciznog određenja termin konzervativizam pogodan je za različite (zlo)upotrebe, ali i inspirativan za plodne (pre)adaptacije. Njegovo profilisanje obično se vezuje za početak XIX veka i one autore koji su tradicionalnim društvenim institucijama pripisali izuzetnu moralnu vrednost. Odlikuju ga empirijski i istorijski „stil“ ili metod, koji čoveka posmatra u njegovoj istorijskoj konkretnosti, dok ideju apstraktnog čoveka, lišenog istorijskog, vremenskog

---

¹ E-mail: krstic@instifdt.bg.ac.rs.

i mesnog identiteta, u izraženom protivstavu prema prosvetiteljstvu, ne samo da smatra pogrešnom već i odgovornom za dezorganizaciju zapadnog društva.² Prevažno zbog žestokog napada na Francusku revoluciju i njenu „univerzalnu misiju“ da oslobodi čovečanstvo od okova prošlosti, obično se uzima da je Edmund Berk (Edmund Burke) „otac modernog političkog i društvenog konzervativizma“, koji je narednih nekoliko decenija uticao na tradicionaliste širom Evrope.³ Francusku u konzervativnom taboru tog pionirskog doba zastupaju aristokrate pogođene Revolucijom, vatreni monarhisti i antimoderni rimokatolici: Žozef de Mestr (Joseph de Maistre), Luj de Bonal (Louis de Bonald), Ige Felisit de Lamne (Hugues Felicite de Lamennais) i Fransoa Rene de Šatobrijan (François-René de Chateaubriand). U Nemačkoj su konzervativne ideje u istom periodu razvijali Justus Muzer (Justus Möser), Adam Miler (Adam Müller), Fri-drih Karl fon Savinji (Friedrich Carl von Savigny) i (zreli) Hegel (Hegel).⁴

Moglo bi se međutim reći da je, kao „protivprosvetiteljska politika“, konzervativizam imao i ima najrazličitije „pozitivne“ manifestacije, u kojima tradicionalna (radikalna) leвица i desnica nastupaju rame uz rame protiv „modernizacije“: od starih, uglavnom parohijalnih pokreta,⁵ preko ludista koji razbijaju mašine i anarhosindikalističkih sledbenika Prudona (Proudhon) u XIX veku,⁶ do kritike američkih naprednjaka,⁷ „čajanke“, te savremenih Zelenih i drugih grupa za zaštitu životne sredine.⁸ Svima im je zajedničko, bilo da su religiozno bilo sekularno orijentisani, nepoverenje u koncepciju da će naučni napredak voditi i unapređenju individualnih sloboda: protiv te opasne „voluntarističke“ iluzije afirmisali su potrebu da se prihvate postojeća ograničenja i obrasci upravljanja koje su utvrdili vekovi.⁹ S obzirom na tako definisan

---

² Karl Mannheim, „Conservative Thought“, u: Paul Kecskemeti (ed.), *Essays on Sociology and Social Psychology*, Oxford University Press, New York, 1953, str. 116–119; Robert Nizbet, „Konzervativizam“, *Treći program*, Vol. 101, br. 1, str. 276–277.

³ Videti Russel Kirk, *The Conservative Mind: From Burke to Santayana*, Regnery, Chicago, 1953.

⁴ Robert Nizbet, „Konzervativizam“, str. 278–283.

⁵ Christopher Hill, *World Turned Upside Down: Radical Ideas in the English Revolution*, Penguin, London, 1972.

⁶ Malcolm Thomis, *The Luddites: Machine-Breaking in Regency England*, David & Charles, Newton Abbot, 1970.

⁷ Christopher Lasch, *The True and Only Heaven: Progress and Its Critics*, Norton, New York, 1991.

⁸ Thomas Poguntke, *Alternative Politics: The German Green Party*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1993.

⁹ Ian Shapiro, *Moral Foundations of Politics*, Yale University Press, New Haven, 2003, str. 151.

konzervativni stav, prosvetiteljstvo je predstavljalo i predstavlja onu tačku na kojoj se odlučuje o pravovernosti njegove doktrine. Za sve konzervativce ono je moralo da bude epizoda koja se na najdramatičniji način ogrešuje o nalog očuvanja onih modela života koji su trajanjem dokazali opravdanost i, time, pokazali neprolaznu istinitost njihove pouke.

Već je rani romantizam, u svom ambivalentnom odnosu prema prosvetiteljstvu, umeo da ono čežnjivo prepuštanje neposrednosti života koje je zagovarao prepozna i afirmiše u posebnim kulturnim oblicima vere, tradicije i običaja i, kao jedna otvoreno „reakcionarna“ ili „restauratorska“ politička strategija, ustane u njihovu odbranu pred naletima onog „naprednjaštva“ koje se činilo da ima nameru da ih poništi i uniformno uredi svet.¹⁰ Pozni romantizam Adama Milera više nema nikakvih dilema u tom pogledu. On za prosvetiteljstvo karakterističnu predstavu emancipacije, samu ideju postajanja nezavisnim osvajanjem individualne autonomije, vidi kao sudbonosno opasnu grešku. U duhu prosvetećenosti, koja se klela u borbu protiv predrasuda, on pronalazi tri predrasude. Prvu predstavlja verovanje da pojedinac stvara društvo, da može da se oslobodi društvenih veza i zauzme stanovište izvan njega, ne bi li izmenio ono što smatra štetnim i iznova ustanovio poredak stvari. Drugo pogrešno uverenje prosvetiteljstva jeste da pojedinac može da se iščupa iz okova istorije, postavi se „na početak ili na kraj svih vremena“, umesto da se pomiri sa iskonskom uronjenošću u vreme. Najzad, nema osnova ni za treće verovanje da, oslobođen društva i istorije, pojedinac može da se služi politikom kao ostvarenjem ličnih ciljeva, a državu da tretira kao svojevrсно „osiguravajuće društvo“. Određenje prosvetećenosti preko sposobnosti čoveka da se izdvoji iz matičnog društva i istorije i da na taj način prevaziđe epohalne predrasude i autonomno ustroji odnose u zajednici, Mileru izgleda u toj meri apstraktno i gordo da na kraju ne predstavlja ni učenje, već pre jedan rđav „mentalitet“, koji previđa proizvodnost ljudi istorijom i politikom, za račun njihovog proizvodnog proizvođenja navodno slobodnom svešču i voljom nekakvog samovlasnog subjekta.¹¹

¹⁰ Videti, na primer, Carl Schmitt, *Politische Romantik*, Duncker & Humblot, Munich, 1925, str. 79–84; Jacques Droz, *Le romantisme allemand et l'etat: resistance et collaboration dans l'Allemagne napoléonienne*, Payot, Paris, 1966, str. 19–49; Hans Reiss, *Political Thought of the German Romantics, 1793–1815*, Blackwell, Oxford, 1955, str. 3. Uporediti, takođe, Heinrich Heine, *Romantische Schule: Kritische Ausgabe*, Reclam, Stuttgart, 1976, str. 30–31; David Kaiser, *Romanticism, Aesthetics, and Nationalism*, Cambridge University Press, West Nyack, 1999; na pažljiviji način i Ridiger Zafranski, *Romantizam. Jedna nemačka afera*, Adresa, Novi Sad, 2011, str. 126–141; Frederick Beiser, „Early Romanticism and the Aufklärung“, u: *What Is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*, James Schmidt (ed.), University of California Press, Berkeley, 1996, str. 318–319.

¹¹ Adam Müller, *Die Elemente der Staatskunst*, tom 1: *Von der Idee des Staates und von dem Begriffe des Staates; Von der Idee des Rechtes*, Olms, Hildesheim, 2006, str. 38–39.

IZAZOV KONTRAREVOLUCIJE

Klasični antirevolucionarni konzervativizam predstavljaće punu reafirmaciju svih termina koji su bili psovke u rečniku prosvetćenosti. Tu protivprosvetiteljsku reakciju karakteriše, naravno, nepoverenje u prosvetčeno mišljenje XVIII veka, ali, u još većoj meri, omraza prema onoj praksi Francuske revolucije za koju je smatrano odgovornim. Konzervativizam će u zlehudim posledicama tog prevrata videti doslednu realizaciju prosvetiteljskih ideala. Jakobinski teror postaće prava slika liberalne ideologije prirodnog prava, jednakosti i napretka, a revolucionari-fanatici naoružaće se opasnim principima – apstraktnim idejama odvojenim od istorijskog iskustva. Nepodeljeno je uverenje svih prvih perjanica konzervativizma da je filozofsko ludilo obeležilo jedan arogantan i nemoralan vek koji je ignorantski, bezbožno, bezobzirno i lakomisleno prezreo, presekao i iskorenio veze sa stožernim institucijama i drevnim tradicijama. Ideje francuskih filozofa, prema ovom tumačenju, „snabdele“ su revolucionare teorijama na kojima su temeljili svoje projekte i napravile od njih politizovane mislioce sa istorijskom misijom.

Darin Makmahon (Darrin McMahon) primećuje da se Berk tek s Francuskom revolucijom preobratio iz umerenog prosvetitelja u protivprosvetitelja, osuđujući najraniju formu ideologije onog intelektualnog sveštenstva koje će otad smatrati merodavnim da sudi stvarnosti.¹² Desetog oktobra 1789. godine, pošto je masa provalila u kraljevsku palatu u Versaju i sprovela kralja i njegovu prodicu u palatu Tiljerije u Parizu, Berk piše sinu o „groznoj državi Francuskoj, gde su se elementi od kojih se sastoji ljudsko društvo izgleda u potpunosti istopili, i gde svet čudovišta dolazi na njihovo mesto“.¹³ Krajem godine definitivno je formirao stav o pogubnom karakteru Revolucije, a krajem januara 1790. odlučio je da digne uzbunu kako bi spasao Englesku od slične sudbine: strahovao je da će drečava svetlost „iluminatora sveta“ odagnati „trezvenu senku stare tame“ i ostaviti bedu iza sebe, da će „grandiozno i osetljivo tkivo engleskog političkog i društvenog života koje je brižljivo tkano vekovima“ razoriti domaći jakobinci nadahnuti primerom njihove francuske braće.¹⁴

¹² Darrin McMahon, „Edmund Burke and the Literary Cabal: A Tale of Two Enlightenments“, u: Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Frank M. Turner (ed.), Yale University Press, New Haven, 2003, str. 244.

¹³ Edmund Burke, *The Correspondence of Edmund Burke*, tom 6, Alfred Cobban & R. A. Smith (eds), Cambridge University Press, Cambridge, 1967, str. 30; uporediti Edmund Berk, *Razmišljanja o Revoluciji u Francuskoj*, „Filip Višnjić“, Beograd. 2001, str. 62, 65, 92–94.

¹⁴ Videti: Edmund Berk, *Razmišljanja o Revoluciji u Francuskoj*, str. 17; Greim Garard, *Protiv prosvetiteljstva: od osamnaestog veka do danas*, Vidici, Banja Luka, 2011, str. 72–75; Ijen Heris, „Ruso i Berk“, u: *Britanska filozofija i doba prosvetiteljstva*, Stjuart Braun (ur.), Plato, Beograd, 2008, str. 382. Berk je, međutim, protiv Francuske revolucije,

Za Revoluciju i sve propratne nedaće koje sobom nosi krivi su, prema Berkovoj slikovitoj karakterizaciji, „nadrimudraci“, „fanatični pobornici samovoljne vlasti pojedinca“,¹⁵ plitki rezoneri „mrzovoljne, uobražene, kratkovide pomodarske filozofije“,¹⁶ „brzopleti i neznački“ savetodavci koji su omogućili „neosporavano i neosporivo“, „bezobzirno i arogantno“ ispoljavanje vlasti, bezbedna prethodnica „trijumfalne povorke“ rasipnog i divljeg traćenja javnog dobra i surova afirmacija „izdaje, pljačke, silovanja, ubistava, pokolja i paljevina“,¹⁷ „ekstravagantni i pretenciozni“ spekulanti koji su podučili francuske vođe „da preziru svoje pretke i svoje savremenike, pa čak i same sebe sve do trenutka kada su zaista postali dostojni prezira“, lažni svetionici zbog kojih je Francuska „kupila bedu zločinom“ i prostituisala svoju vrlinu odrekavši se i svog interesa.¹⁸ Učinak ovog filozofskog upliva u politiku je društvena apokalipsa, zaključuje Berk: osramoćenje i raspad svih institucija.¹⁹

Borba na život i smrt između hrišćanstva, s jedne strane, i koruptivnog „sofizma“, „filozofizma“, „bezbožništva ili ravnodušnosti“, „ništavila“, s druge strane, ne samo da neprestano traje nego se, upravo s „užasnim eksperimentom“ Revolucije, intenzivira i kardinalno iskušava „sinove zemlje“, zaoštava istu slutnju Mestr.²⁰ On, doduše, Revoluciju vidi kao Božju kaznu za grehe filozofa, kao neodoljivu silu prirode koju je Bog oslobodio u Evropi da bi ismejao namere ljudi, a ne toliko ili ne samo kao zlodelo prosvetiteljskim idejama zavedenih

---

a ne protiv svake revolucije, naročito ne protiv engleske slavne kojoj se divi. Berkova podrška američkoj borbi za nezavisnost takođe je samo prividno u neskladu sa njegovom osudom Francuske revolucije: kako lucidno i pitoreskno primećuje Jovanović, ona je radije jedno dosledno antidespotski orijentisano poštovanje – života (Slobodan Jovanović, *Iz istorije političkih doktrina: Platon – Makijaveli – Berk – Marks, BIGZ, Beograd, 1990*, str. 201; o Berkovom konzervativnom ali liberalnom (protiv) prosvetiteljstvu videti: Aleksandar Nikitović, „Tradicionalizam i moderna subjektivnost: prosvetiteljstvo i konzervativizam Edmunda Berka“, *Filozofija i društvo*, br. 22–23, str. 271–283; Stephen White, *Edmund Burke: Modernity, Politics, and Aesthetics*, Sage, Thousand Oaks, 1994, str. 84; uporediti Stefan Auer, „The Paradoxes of the Revolutions of 1989 in Central Europe“, u: *Contemporary Perspectives in Critical and Social Philosophy*, John Rundell (ed.), Brill, Leiden, 2004, str. 383).

¹⁵ Edmund Berk, *Razmišljanja o Revoluciji u Francuskoj*, str. 36.

¹⁶ *Ibidem*, str. 65.

¹⁷ *Ibidem*, str. 51.

¹⁸ *Ibidem*, str. 49.

¹⁹ *Ibidem*, str. 84–85, 97; uporediti Conor O’Brien, „Edmund Burke: Prophet Against the Tyranny of the Politics of Theory“, u: Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Yale University Press, New Haven, 2003, str. 213–232.

²⁰ Žozef de Mestr, „Razmatranja o Francuskoj“, u: Žozef de Mestr, *Spisi o revoluciji*, Umetničko društvo Gradac, Čačak, 2001, str. 109, 106–107, 110–111.

revolucionara.²¹ Kao savojski građanin, i sam pogođen revolucionarnim zbivanjima, proveo je dve decenije u izgnanstvu pošto je Francuska anektirala njegovu domovinu, nikada ne zaboravivši „spektakl jakobinskog terora“.²² To ga je, prema uobičajenom životopisu, preokrenulo u nemilosrdnog neprijatelja „svega što je liberalno, demokratsko, visokoumno, svega povezanog s intelektualcima, kritičarima, naučnicima, svega što ima veze s onom vrstom snaga koje su stvorile Francusku revoluciju“: postao je „žestoki apsolutista, furiozni teokrata, nepomirljivi legitimista, apostol monstruoznog triniteta pape, kralja i dželata, zagovornik najčvršćeg dogmatizma, mračna figura izašla iz srednjeg veka“, naučnik, inkvizitor i egzekutor ujedno, apologeta „pasivne poslušnosti“, „religije države“ i hrišćanstva kao terora, „pretorijanac Vatikana“, „fanatični monarhista i još fanatičniji pobornik papskog autoriteta“, „gordi, drčni, nefleksibilni“ i strogi logičar koji iz dogmatskih premisa izvodi neprijatno ekstremne zaključke, „ogorčeni srednjovekovni učitelj u uzaludnom naporu da zaustavi tok istorije“, „tragični patricijski lik“, „izuzetna anomalija“, denuncijator „beznadežnog i vulgarnog sveta u kojem je bio neprilično rođen“, „hrabar ali proklet borac za izgubljeni cilj“, personifikovani „poslednji očajnički napor feudalizma da se odupre maršu progressa“, predmoderni ali i postmoderni antidemokrata i antiprogresivista, koji je na sebe preuzeo zadatak „da uništi sve što je XVIII vek podigao“.²³

Prvo na listi postignuća u XVIII veku što je valjalo osporiti bio je razum, odnosno njegova favorizacija. Mestrovu jeretičko huljenje na tu „veru filozofa“ neposredno je i nedvosmisleno: najveća nevolja nastaje kada se ljudski razum, koji je „beskoristan za sreću države i pojedinaca“, pomeša s onim „velikim institucijama koje imaju svoj koren i dugovečnost na nekom drugom mestu“ i izopači ih ili uništi.²⁴ U nedovršenom eseju „O suverenitetu naroda“ on precizira i ograničava, doduše, tu primedbu ne na „razum kao takav“, već na „ljudski razum sveden na njegove vlastite izvore“ i lišen uticaja tradicije, autoriteta, predrasuda i vere: on se pokazuje utoliko apsurdnijim i nemoćnijim ukoliko više veruje sebi i oslanja se samo na sebe, ukoliko je dakle onaj razum

---

²¹ Uporediti Greim Garard, *Protivprosvetiteljstva*, str. 74.

²² Sioran (Cioran) nalazi da su sve Mestrove misli nosile „beleg izgnanstva“ i imale „refren emigracije“, ali i da su upravo „frustracija i lišavanje“ oživele njegov neuporedivi duh (Emil Sioran, „Žozef de Mestr. Esej o reakcionarnoj misli“, u: Žozef de Mestr, *Spisi o revoluciji*, Umetničko društvo Gradac, Čačak, 2001, str.175–176).

²³ Isaiah Berlin, *Freedom and Its Betrayal: Six Enemies of Human Liberty*, Chatto & Windus, London, 2002, str. 131–133.

²⁴ Joseph de Maistre, *Against Rousseau: „On the State of Nature“ and „On the Sovereignty of the People“*, Richard Lebrun (ed.), McGill-Queen’s University Press, Montreal, 1996, str. 82; uporediti Richard Lebrun, „Joseph de Maistre and Edmund Burke: A Comparison“, u: *Joseph de Maistre’s Life, Thought and Influence: Selected Studies*, Richard Lebrun (ed.), McGill-Queen’s University Press, Montreal, 2001, str. 153–172.

koji su filozofi prosvetiteljstva suprotstavljali mračnjaštvu religijske dominacije rukovođeni voljom za emancipacijom. Mestrova argumentacija dosledno obrće status i ulogu tog ključnog orijentira. Budući da „filozofija nije ništa drugo do ljudski razum koji samostalno deluje“, a da „ljudski razum sveden na vlastite izvore nije ništa drugo do zver“, te da je „celokupna njegova moć ograničena samo na uništavanje“, filozofija je uvek i svuda bila „najveći svetski tiranin“. ²⁵ Izučavanje istorije Mestru se čini dovoljnim da dokaže da je vera, a ne razum, jedina prava osnova trajnih društvenih i političkih institucija i da je i u doba Revolucije ne samo poželjan nego upravo i preko potreban „savez politike i religije“. ²⁶ Pod uslovom ispunjenja tog saveza, i razum (p)ostaje drugačiji. On se sada predstavlja kao „zajednički ili nacionalni razum“, koji su oblikovale religijske i političke dogme i koji je jedini dovoljno snažan da neutrališe najveću opasnost: „da suzbije lutanja onog individualnog razuma koji je po svojoj prirodi smrtni neprijatelj svakom udruživanju zato što on proizvodi samo divergentna mišljenja“. ²⁷

Mestr ne propušta da u nastavku do kraja izvede posledice takvog već i leksičkog preokretanja načela prosvetiteljstva. Nekada je Holbah (Holbach), nalažeći da „neznanje, tromost i strasti puk čine saučesnikom onih koji imaju interesa da ga zaslijepe, da bi ga držali pod jarmom i da bi izvlačili koristi iz njegove nevolje“, ²⁸ na sebe preuzimao ulogu glasnogovornika „prirode“, koja se, inverzno ponavljajući teološku matricu, obraća tom istom puku kao novom bludnom sinu: „Imaj, dakle, smelosti da se oslobodiš jarma religije, ohole moje suparnice koja ne priznaje moja prava; odreci se bogova koji su uzurpirali moju vlast i vrati

---

²⁵ Joseph de Maistre, *Against Rousseau*, str. 78.

²⁶ *Ibidem*, str. 81. Verno i možda još ogoljenije ponavljajući taj refren, Mestru se odaziva Bonal. Denuncirajući „individualizam“, kao drugu klasičnu metu napada ili čak drugo ime pogorđenog razuma, on ukazuje da su izumi čoveka nepouzdana pomoć u poređenju sa božanski rukopoloženim institucijama – jezikom, porodicom, religijom – koje prodiru u samo biće čoveka: „Ko ih je izmislio? Kad god da je dete rođeno postoje otac, majka, porodica, Bog; to je osnova svega što je istinsko i traje, a ne aranžmani ljudi koji su došli iz sveta trgovaca, sa njihovim ugovorima, obećanjima, koristima ili materijalnim dobrima“ (prema Isaiah Berlin, „The Counter-Enlightenment“, u: *Dictionary of the History of Ideas*, Philip Wiener (ed.), tom 2, Scribner, New York, 1973, str. 111; Jean-Yves Pranchere, „The Social Bond According to the Catholic Counter-Revolution: Maistre and Bonald“, u: *Joseph de Maistre's Life, Thought and Influence: Selected Studies*, Richard Lebrun (ed.), McGill-Queen's University Press, Montreal, 2001, str. 192; W. Jay, Reedy, „Maistre's Twin: Louis de Bonald and the Enlightenment“, u: *Joseph de Maistre's Life, Thought and Influence: Selected Studies*, Richard Lebrun (ed.), McGill-Queen's University Press, Montreal, 2001, str. 185).

²⁷ Joseph de Maistre, *Against Rousseau*, str. 87.

²⁸ Pol Holbah, *Razgoličeno hrišćanstvo ili ispitivanje načela i posledica hrišćanske religije*, Rad, Beograd, 1963, str. 16.

se pod moje zakone.“²⁹ Didro (Diderot), u pomnom ispitivanju „svih političkih, građanskih i verskih institucija“, slutio je samo jedan nalaz: „da se čovečanstvo vekovima pokoravalo jarmu onih nekolikih nitkova koji su obećali da će mu ga nametnuti“. ³⁰ Za Kanta je drugo ime za samoprosvećivanje bilo „odbacivanje jarma nezrelosti“, širenje „duha umnog poštovanja sopstvene ličnosti i poziva svakog čoveka da sam misli“. ³¹ Jaram, međutim, sada menja nosioca ili se vraća starom, a najpreči zadatak postaje oslobođenje ne od religijskih i despotskih okova već od tiranije razuma. Razum s kojim se čovek neizbežno rađa pre svega valja „zauzdati dvostrukim jarmom, kako bi se unizio i utopio u nacionalni razum“ i kako bi odricanje izdvojene individualne egzistencije privelo zajedničkoj svesnoj egzistenciji koja – zaključuje Mestr – nije ništa drugo do „patriotizam“. ³²

PROTIV POLITIČKIH MITOLOGIJA

Filozofija je, naime, u XVIII veku doslovno (pre)uzela i (pre)ozbiljno shvatila idejni konstrukt XVII veka da se društvo zasniva na ugovoru, da se u stanju prirode udružuju racionalne ličnosti i osnivaju državu, ne bi li uredile život tako da omogućući više dobara, bezbednosti, sreće i slobode. Ta i logički i istorijski nakaradno umišljena vizija, koja podrazumeva „ljude rođene s dvadeset i jednom godinom, bez roditelja, prošlosti, tradicije, obaveza, otadžbine, koji se prvi put okupljaju da bi prvi put sklopili sporazum“, ³³ prema Mestru je patogeni fantazam i izraz „uobražene samouverenosti XVIII veka, koja ni od čega nije odustajala, i ne verujem da je stvorila ijednog iole talentovanog žutokljunca koji nije napravio tri stvari pošto je završio školu: obrazovni sistem, ustav i svet“. ³⁴ Koncept društvenog ugovora kao slobodnog i dobrovoljnog udruživanja, istočni greh političke doktrine prosvetitelja, naprosto je za konzervativce aistorijski mit od koga je gori jedino realni pokušaj njegovog budalastog, razornog i patricidnog repriziranja donošenjem revolucionarnog ustava. Društvo jeste ugovor ali, insistira Berk, nije „partnerski sporazum u trgovini biberom i kafom, pamukom ili duvanom“ i ne

²⁹ Pol Holbah, *Sistem prirode ili o zakonima fizičkog i moralnog sveta*, Prosveta, Beograd, 1950, str. 492–493.

³⁰ Denis Diderot, „*Supplément au voyage de Bougainville, ou Dialogue entre A. et B. sur l'inconvénient d'attacher des idées morales à certaines actions physiques qui n'en comportent pas*“, u: Denis Diderot, *Oeuvres complètes*, tom 2, Garnier, Paris, 1875–1877, str. 245.

³¹ Immanuel Kant, „Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?“, u: *Kants gesammelten Schriften*, tom 8, Walter de Gruyter, Berlin, 1968, str. 36.

³² Joseph de Maistre, *Against Rousseau*, str. 88.

³³ Hippolyte Taine, *Les Origines de la France contemporaine*, tom 1: *L'ancien régime*, Fayard, Paris, 1986, str. 353.

³⁴ Prema: Marvin Peri, *Intelektualna istorija Evrope*, Clio, Beograd, 2000, str. 285.

može se poništavati po volji. Na državu treba gledati „s posebnim poštovanjem“, jer je ona jedno svekoliko partnerstvo u makar tri dimenzije. S jedne strane, ona se ostvaruje u nauci, umetnosti i vrlini, a s druge strane, ona je partnerstvo „ne samo između živih već i između onih koji su umrli i onih koji će tek biti rođeni“. Najzad, i važnije od svega, postoji i jedan „ugovor“ stariji od svih ugovora pojedinih država, jedan „veliki prvobitni ugovor večnog društva“, koji je „potvrđen neprikosnovenom zakletvom“ i koji povezuje nižu s višom prirodom, vidljivi i nevidljivi svet, održavajući stvari na svojim pravim mestima.³⁵

Greška je neizbežna ukoliko se i pomisli ono što su prosvetitelji smatrali samorazumljivim: da je državu stvorio čovek. Insistiranje da je upravo obrnuto postaće opšte mesto svih konzervativnih spisa. Društvo nije osnovano na recipročnom priznanju interesa ljudi koji žele da žive skupa već, kao što Mestr veruje da istorija nepogrešivo pokazuje, oduvek jedino na „samožrtvovanju“.³⁶ Ustav se, ukratko, ne piše apriori, već je neispisivo delo obogotvorene istorije. Pred tim sudom vremena, ideja dekretiranja ustava, koji bi uz to bio i univerzalan, može postati samo svedočanstvo teorijske zabludnosti, narcisoidne gordosti, demijurških pretenzija, prometejskog mahnitanja. Država za večnost leži u dubokom mraku starine i, kao sve drugo što se proteže unazad u „maglu drevnosti“, delo je boga a ne čoveka. Ne (pri)znajući to, revolucionari su, moralo se činiti tradicionalistima, uveli bedne idolatrijske zamene umesto jedino pouzdanog utemeljenja: francuski ustav su stvorile budale,³⁷ predstavljajući slobodu i ravnopravnost kao dva božanstva, koja su uskoro odbacila lažnu odeću, raširila zlokovna krila i „motrila s visine na našu nesrećnu zemlju, pokazujući okrvavljene dronjke i zmiје furije“.³⁸

Skupa sa slobodom i jednakošću u racionalističku mitologiju su, sledstveno, konzervativci morali da prognaju i ustavne garancije takozvanih prava čoveka,³⁹ a pre svega onu centralnu i najopasniju izmišljotinu prosvetiteljskog liberalizma – „čoveka“ samog. Prema znamenitoj replici Mestra, ustavotvorcima iz 1795. i Monteskjueu (Montesquieu) u stvarnom svetu „uopšte ne postoji čovek“, već samo nacionalno određeni ljudi, kao i nacionalno određena prava, te i njihov ustav napravljen za čoveka i sve narode „nije napravljen ni za jedan“.⁴⁰

³⁵ Bog je „odredio“ i državu i „njenu vezu s izvorom i originalnim prauzorom svakog savršenstva“, zaključuje Berk (Edmund Berk, *Razmišljanja o Revoluciji u Francuskoj*, str. 116–117).

³⁶ Žozef de Mestr, „Razmatranja o Francuskoj“, str. 93–94.

³⁷ Žozef de Mestr, „Tri fragmenta o Francuskoj“, u: Žozef de Mestr, *Spisi o revoluciji*, Umetničko društvo Gradac, Čačak, 2001, str. 70.

³⁸ Žozef de Mestr, „Četvrto pismo jednog savojskog rojaliste svojim sunarodnicima“, u: Žozef de Mestr, *Spisi o revoluciji*, Umetničko društvo Gradac, Čačak, 2001, str. 25.

³⁹ Uporediti Edmund Berk, *Razmišljanja o Revoluciji u Francuskoj*, str. 72, 77.

⁴⁰ Žozef de Mestr, „Razmatranja o Francuskoj“, str. 115.

Takav ustav se mora pokazati i raskrinkati kao „čista apstrakcija, sholastičko delo urađeno da bi se, prema jednoj idealnoj hipotezi, vežbao duh, koji treba naseliti u čoveka, iz nekih imaginarnih prostora u kojima obitava“. On nije ni dotakao onaj problem čije je rešenje, prema Mestrovom razumevanju, jedini zadatak svakog ustava – problem odgovarajućih zakona za određenu naciju s njenom specifičnom populacijom, običajima, religijom, geografskim položajem, političkim odnosima, bogatstvima i kvalitetima – zato što „božanski izvor nije zalivao to delo“ i što je, sledstveno, mislio isključivo „na čoveka“. ⁴¹

S one strane božanskog pribežišta, doprinos konzervativizma političkoj teoriji svakako bi se mogao detektovati u upozorenju koje se može i blaže intonirati nego što je to učinila njegova prva generacija – upozorenju da je apriorizam nepromenljivih principa poguban u realpolitici. Vreme i okolnosti menjaju i slobode i ograničenja i nema tog apstraktnog pravila koje bi ih moglo utvrditi vo vjek, pa i „nauka o izgradnji političke zajednice“ ne treba o njima da raspravlja „principijelno“, najizdašniji u takvoj argumentaciji je Berk.⁴² Svođenje na jedan princip i nepriznavanje složenosti ne odgovara ni saznavnom ni zakonodavnom interesu i, u samouverenom neznanju, jedino uspeva neumorno da širi nasilje, pokušavajući da svet pokori svojim projektima i projekcijama.⁴³ Bilo da su planski delovali, kao kod Berka, bilo da su radikalni eksponenti kušnje i nesvesno sredstvo iskupljenja promisli, kao kod Mestra,⁴⁴ divljačni spekulanti prosvetiteljstva su, u mešavini neznanja i nemara, videli društvo kao mašinu sa rezervnim delovima, mehanički aranžman nepovezanih jedinica, pa su njihovi revolucionarni naslednici sekirom obavljali mikrohiruske operacije po vitalnim organima jednog suptilno udešenog organizma.⁴⁵ Kao ludaci, ispostaviće se iz ove vizure, skupili su se i poduhvatili ustanovljenja nacije;⁴⁶ kao ignoranti, neznanjem su nazvali sveta verska i moralna učenja; a kao lakomisleni i bezobzirni ljudi, presekli su društvene veze s tradicijom, kao da pripada samo njima, a ne i prošlim i budućim generacijama.

---

⁴¹ *Ibidem.*

⁴² Edmund Berk, *Razmišljanja o Revoluciji u Francuskoj*, str. 75.

⁴³ Uporediti *ibidem*, str. 76.

⁴⁴ Za Mestrovu „teodiceju“ videti Žozef de Mestr, „Razmatranja o Francuskoj“, str. 75–77; o (neiskrenim) „putevima promisli u Francuskoj revoluciji“ s obiroi na evropsku hrišćansku misiju francuske nacije uporediti *ibidem*, str. 77–83, 87–89; 118–119; o karakteru i misiji francuskog naroda: Žozef de Mestr, „Tri fragmenta o Francuskoj“, str. 56, 62–63, 65–69; za izbavljenje i preporod kontrarevolucijom koja neće biti „obrnuta revolucija, već suprotnost Revoluciji“: Žozef de Mestr, „Razmatranja o Francuskoj“, str. 84–85, 121–122, 138.

⁴⁵ Uporediti Žozef de Mestr, „Razmatranja o Francuskoj“, str. 73.

⁴⁶ *Ibidem*, str. 114.

APOLOGIJA SVETE TAJNE DRUŠTVENOSTI

Žozef de Mestr zato teorijsku istinu i, još izraženije, društveni spas vidi tek u temeljnom pobijanju i preokretanju doktrine bahate filozofije prosvetećenosti.⁴⁷ Ljuta trava za ljutu ranu prosvetiteljstva, koje je nediferencirano i neodgovorno nastupalo protiv autoriteta nasleđa, mora onda da bude njegova potpuna rehabilitacija i stavljanje njemu u službu i onih podsistema u koje su prosvetitelji najviše investirali: obrazovanje treba klerikalno kanalisati, a slobodi naučne misli, u najboljem slučaju, odrediti smer i ograničiti društveni uticaj.⁴⁸ Društveni poredak se mora zaštititi od napada, koji su, budući da je ovaj božje delo, takođe u principu blasfemija. A ako poretka pak uopšte nema, zaključiće Mestr, valja da se ustanovi makar i po cenu jakobinskog terora koji, za razliku od njegovih odveć liberalnih ili brzopletih rojalističkih prethodnika i konkurenata, preuzima odgovornost i privodi kakvom-takvom redu.⁴⁹ Svaki red je legitiman i svako mnjenje opravdano, samo ukoliko mogu da traju – to je aksiom i, ujedno, dijagnoza konzervativne teorije. Sve što je posvećeno patinom vekova, sve što

---

⁴⁷ U članku „Žozef de Mestr i poreklo fašizma“ Isaija Berlin (Isaiah Berlin) ponudio je nešto što se može nazvati osnovnim uverenjima Mestra, koja ga čine savršenom suprotnošću prosvetiteljima: 1) ne apriori ljudske prirode, već činjenice istorije, zoologije i običnog posmatranja; 2) ne ideali progresa, slobode i ljudske usavršivosti, već spasenje verom i tradicijom; 3) ne dobrotu ljudske prirode, već neizlečivo loša i iskvarena priroda čoveka, te stoga potreba za autoritetom, hijerarhijom, poslušnošću i podređivanjem; 4) ne nauka, već prevashodstvo instinkta, hrišćanske mudrosti, predrasude kao ploda iskustva generacija i slepe vere; 5) ne optimizam, nego pesimizam; 6) ne večni mir i harmonija, već božanska nužnost patnje i sukoba, greha i osvete, krvoprolića i rata; 7) ne ideali mira i društvene jednakosti zasnovani na zajedničkom interesu ljudi i na dobroti čoveka, već inherentna nejednakost i nasilni konflikt ciljeva i interesa kao normalno stanje palih ljudi i nacija (Isaiah Berlin, „Joseph de Maistre and the Origins of Fascism“, u: Isaiah Berlin, *The Crooked Timber of Humanity*, Fontana Press, London, 1991, str. 91–174; uporediti Josep Llobera, *Making of Totalitarian Thought*, Berg, Oxford, 2003, str. 50–56).

⁴⁸ Žozef de Mestr, „Četvrto pismo jednog savojskog rojaliste svojim sunarodnicima“, str. 26; Žozef de Mestr, „Razmatranja o Francuskoj“, str. 107; uporediti Edmund Berk, *Razmišljanja o Revoluciji u Francuskoj*, str. 108–109.

⁴⁹ „Kada se dobro promisli, videće se da je Francusku i Monarhiju, kada je revolucionarni pokret jednom već bio ustanovljen, mogao da spase jedino jakobinizam“ (Žozef de Mestr, „Razmatranja o Francuskoj“, str. 83). Berlin ovo davanje, doduše lokalizovanog, prava omrznutim i prokazanim jakobincima vidi kao dokaz one Mestrove fasciniranosti moći koja mu daje „notu fašizma“ (Isaiah Berlin, *Freedom and Its Betrayal*, str. 151–154; uporediti Isaiah Berlin, „The Counter-Enlightenment“, str. 112; Pranchere, Jean-Yves, „The Persistence of Maistrian Thought“, u: Richard Lebrun (ed.), *Joseph de Maistre's Life, Thought and Influence: Selected Studies*, McGill-Queen's University Press, Montreal, 2001, str. 290–325; uporediti Isaiah Berlin, „Joseph de Maistre and the Origins of Fascism“, str. 159–167).

je dokazalo svoju postojanost, glasi primedba, ispostavlja se da automatski punopravno postoji, dobro je i ne samo da zaslužuje nego i obavezuje na požrtvovanu odbranu.⁵⁰

Zbog takve pretpostavke rana konzervativna kritika Francuske revolucije u njoj može da vidi samo u delo stavljen prezir filozofa prema osnovama ljudskog društva i pogubne posledice njihovog ugrožavanja: uzdrmane su tradicionalne veze koje su navodile ljude da brinu jedni o drugima i o zajednici, uništena je pokornost zakonima i vlasti, društvo je rasparčano na nepovezane delove lišene svake duhovne ili građanske svrhe. Arhikrivca za to, doduše, Mestr nalazi u protestantizmu, kao „sankilotizmu religije“, koji je prosvetiteljstvu „bratska“, a po razornim rezultatima zapravo „ista teorija“.⁵¹ Sve je počelo promišljanjem,

---

⁵⁰ Uporediti Jean-Yves Pranchere, „Joseph de Maistre’s Catholic Philosophy of Authority“, u: Richard Lebrun (ed.), *Joseph de Maistre’s Life, Thought and Influence: Selected Studies*, McGill-Queen’s University Press, Montreal, 2001, str. 131–152; Jean-Louis Darcel, „Joseph de Maistre, New Mentor of the Prince: Unveiling the Mysteries of Political Science“, u: *Joseph de Maistre’s Life, Thought and Influence: Selected Studies*, Richard Lebrun (ed.), McGill-Queen’s University Press, Montreal, 2001, str. 120–130.

⁵¹ Žozef de Mestr, „Razmišljanja o protestantizmu kroz njegove odnose sa državom“, u: Žozef de Mestr, *Spisi o revoluciji*, Umetničko društvo Gradac, Čačak, 2001, str. 169. Ovakvo izjednačavanje protestantizma i prosvetiteljstva, odnosno Revolucije, gotovo doslovno će u XIX veku preuzeti katolička reakcija ne samo na revolucije nego i na liberalizam i formiranje nekonfesionalnih država (uporediti Eric Hobsbawm, *Doba revolucije, Evropa 1789–1848*, Školska knjiga, Zagreb, 1987, str. 197; Norberto Bobio, *Liberalizam i demokratija*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1995, str. 36; Branko Bešlin, *Evropski uticaji na srpski liberalizam u XIX veku*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 2005, str. 28; da prosvetiteljstvo ima poseban status u odnosu na emancipatorske pokrete koji su mu prethodili, renesansu i reformaciju, insistira Jonathan Israel, *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650–1750*, Oxford University Press, New York, 2001, str. vi–vii; 3–6, 159; Jonathan Israel, *Democratic Enlightenment: Philosophy, Revolution, and Human Rights, 1750–1790*, Oxford University Press, Oxford, 2011, str. 3, 940, 950; za teološko prihvatanje ipak presudnog karaktera prosvetiteljstva u, razume se, zlosrećnom razvoju „dedivinizacije“ sveta uporediti Arnold Tojnbi, *Istraživanje istorije*, Prosveta, Beograd, 1970; Pitirim Sorokin, *Social and Cultural Dynamics*, Porter Sargent, Boston, 1957, str. 646; Eric Voegelin, *From Enlightenment to Revolution*, Duke University Press, Durham, 1982, str. 16; Georg Picht, „What Is Enlightened Thinking?“, u: *What Is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*, James Schmidt (ed.), University of California Press, Berkeley, 1996, str. 368–381; Stefan Sorgner, *Metaphysics Without Truth: On the Importance of Consistency within Nietzsche’s Philosophy*, Marquette University Press, Milwaukee, 2007, str. 136–145; u pravoslavnoj i slovenofilskoj tradiciji: Vasily Vasilyevich Rozanov, *Sumerki prosveshcheniya: Sbornik statei po voprosam obrazovaniya*, Pedagogika, Moskva, 1990; K. N. Leontev, *Vostok, Rossiya i slavyanstvo: filosofskaya i političeskaya publicistik*, Respublika, Moskva, 1996; Aleksej Losev, *Vladimir Solov’ev i ego vremia*, Progres, Moskva, 1990; Alexander

analizom, kritikom, koji su poljuljali temelje i rasparali tkivo društva. Sumnje se rađaju ukoliko se i izvor vlasti proglašeni racionalnim; samo je pitanje vremena kada će preispitivanjem i on biti opovrgnut. Sve što je sačinio razum, razum može i da rasturi; sve što je izgradila kritika ne može se odbraniti od njenog napada. Jedini način da se ljudi okupe u društvo jeste da se zaustave propitivanja koja stalno vabe nova pitanja, a jedini način na koji se mogu zaustaviti propitivanja jeste teror, glasi zastrašujući zaključak Mestra. Ako država treba da opstane, a ljudi da je poštuju, izvor njene moći mora biti apsolutan, tajan i, zapravo, tako strašan da će i najmanji pokušaj da se dovede u pitanje voditi najoštrijim sankcijama. Društvo, parče doline suza kojim nepojamno upravlja Bog, počiva na slepoj poslušnosti vlastima. Reprezent i središte tog konstitutivnog terora koji štiti od haosa jeste – ne libi se Mestr da privede izvođenje (ne)očekivanom kraju – dželat: „sva veličina, sva moć, svako potčinjavanje počiva na dželatu. On je strava i vezivo ljudskog udruživanja. Uklonite tog nerazumljivog delatnika iz sveta: istog trenutka red će ustupiti mesto haosu, prestoli će se srušiti i društvo nestati“.⁵²

Prema ovom viđenju, dakle, vrhovna vlast nikada ne sme da podleigne racionalnom prosuđivanju i pravdanju, jer bi i samo njeno dokazivanje povlačilo mogućnost da se razlozima i odbaci. U toj konzervativnoj kritici racionalnosti, iracionalnost se ne pojavljuje kao prepreka nego upravo kao garancija mira, sigurnosti i snage društva. Najbrže propadaju ustanove koje su izgrađene na racionalnim osnovama, na temelju razuma koji nije kadar u svojoj nepouzdanosti ništa snažno da zasnuje, pa ni republike, izborne monarhije, demokratije, koje bi da budu udruženja koja počivaju na prosveteljenom principu slobode, obrazlaže Mestr. (Dugo)trajne su jedino autoritarne crkve, nasledne monarhije i aristokratije, tradicionalni vidovi života: za održanje „očigledno idiotske“ institucije nasleđivanja krune ne može se navesti nijedan dobar razlog, pa ipak traje vekovima i štaviše utemeljuje zapadni svet, a svaki pokušaj da se privede razumu ishoduje haosom i razaranjem; isto tako, poricanje institucije doživotnog braka, koja bezumno nalaže da samo zato što su se dva bića u prošlosti volela, treba da zajedno provedu i ostatak života, uvek je bilo neuspešno i vodilo je destruktivnom i omraženom režimu „slobodne ljubavi“. Ukratko i direktno, traju samo iracionalne ustanove i samo neprobojna tajna može trajno da dominira ljudima. Ljudi će se pokoravati jedino ukoliko srce stvari ostane mračno

---

Solzhenicin, „Slovo pri poluc'enii premii Zolotoe klis'e Sojuza italijanskih zurnalistov“, *Publicistika v treh tomah*, tom 1, Verh.-Volž, Moskva 1995, str. 195–196; Alexander Solzhenicin, „Reč na Garvade“, *Publicistika v treh tomah*, tom 1, Verh.-Volž, Moskva 1995, str. 324; uporediti Milan Subotić, *Solzhenjicin: anđeo istorije*, Logos, Beograd, 2007, str. 34; Eberhard Müller, *Russischer Intellekt in europäischer Krise: Ivan V. Kireevskij*, Böhlau, Cologne, 1966; Emmet Kennedy, *Secularism and Its Opponents from Augustine to Solzhenitsyn*, Palgrave, Gordonsville, 2006, str. 227–229).

⁵² Žozef de Mestr, *O dželatu: iz Razgovora u Sankt Peterburgu*, Službeni glasnik, Beograd, 2013, str. 34. Uporediti Stari zavet, Prva knjiga Samuilova 2, 8.

i nerazumljivo, uveren je Mestr, a ukoliko se probiju u njega i učine ga razumljivim, neće ga se više plašiti, neće ga ni poštovati, uništiti ga, a sa njim i osnov svoje društvenosti. Stoga, najbolje što može da učini destruktivna filozofija jeste da uvidi da sve ustanove „počivaju na religioznoj ideji ili od nje polaze“, da su „snažne i dugotrajne u meri u kojoj su *obožene*“ i da ustukne pred konstitutivnim i kohezivnim društvenim preimućtvima religije: „ne samo da ljudski um ili ono što nazivamo *filozofijom* a da i ne znamo šta to znači, ne može da zameni te osnove koje nazivamo *sujevernim*, opet ne znajući šta govorimo, već je filozofija, naprotiv, suštinski razarajuća snaga“.⁵³

Hrišćanska Evropa mora da se otarasi te intelektualne podrške bogoboračkom, izopačenom, satanskom činu,⁵⁴ kakav je bila Revolucija, i ostavi iza sebe svako osporavanje onoga što se mora poštovati – vlastitog porekla. Kod Mestra je ovo uverenje naglašeno i čak profetski intonirano, ali ga načelno dele svi rani konzervativci. Prema njihovom razumevanju, revolucionari su, odbacujući prošlost, obeščastili budućnost. Precenjajući razum i prenebregavajući istorijsku stvarnost, urušili su društveni poredak u krvavom pokušaju preoblikovanja zajednice prema izmišljenim formulama. Infantilno umišljajući da utemeljuju institucije, podrili su ih i razorili bespoštednom kritikom. Pokušavajući da iznova izgrade društvo, za račun novorođenih izmišljotina koje su se izdavale za večne istine, razgradili su njegovu supstancu, odbacili njegov kompas i nepravedno oklevetali sva ona mnjenja, pravila života i institucije – monarhiju, crkvu, aristokratiju pre svih – kojima su drevnost izvora i vekovni opstanak dovoljna garancija vrline.⁵⁵ Uspeli su, drugim rečima iste orijentacije, jedino da iskorene nacionalno nasleđe i istoriju, jednako misleći da iskorenjivanjem predrasuda i zabluda politički autoritet vraćaju naciji; da likvidiraju tradiciju kolektiva, umišljajući da ga darivaju racionalnim osnovama; da izdaju nacionalni identitet, uvereni da naciju oslobađaju tutorskih institucija; da depotenciraju stvaralačke moći i unište dušu zajednice, odajući se duhovnom somnambulizmu opštih mesta i imaginarnim entitetima „humanističke“ provenijencije; da rastoče duhove, ubedeni da ih emancipuju; da odseku korene uma, misleći da ga oslobađaju lanaca; da isprazne čoveka od bića, da ga nateraju da se odrekne samog sebe, da izgubi svako određenje, verujući da ga izvode iz maloletstva i privode nezavisnosti; da ukoče, umrtve, liše krvi i života istog onog racionalnog pojedinca kojeg su naivno hteli samo da izbave od predrasuda i izuzmu od uticaja staratelja.

⁵³ Žozef de Mestr, „Razmatranja o Francuskoj“, str. 105. Uporediti: Isaiah Berlin, „The Counter-Enlightenment“, str. 110; Isaiah Berlin, *Freedom and Its Betrayal*, str. 144–146.

⁵⁴ Uporediti Žozef de Mestr, „Razmatranja o Francuskoj“, str.104, 101.

⁵⁵ Uporediti Edmund Berk, *Razmišljanja o Revoluciji u Francuskoj*, str. 159, 163–166; 175; Žozef de Mestr, „Četvrto pismo jednog savojskog rojaliste svojim sunarodnicima“, str. 35, 52–55.

ZAKLJUČAK: POVRATAK BEZ BLUDNIH SINOVA

Sa Evropom je, dakle, prema konzervativnoj hronometriji, bilo sve u redu, čak je cvetala – do Revolucije. Taj procvat je uslovalo mnogo faktora i nije lako izračunati njihov uticaj, priznaje Berk, ali je izvesno da su „naši maniri, naša civilizacija i sve dobro što se vezuje za ponašanje i civilizaciju u ovom našem evropskom svetu“ uvek bili proizvod kombinacije dva principa: „duha gospodarstva i duha vere“.⁵⁶ I prosvetiteljska filozofija istorije sada se potpuno preokreće: srećni smo bili dok su sveštenstvo i plemstvo bili svesni „svoje neraskidive veze i svog mesta“, a nesreća je nastupila kada znanje nije više moglo da se zadovolji primerenom ulogom učitelja već je, zavedeno ambicijom da „postane gospodar“, skupa sa svojim aristokratskim „prirodnim zaštitnicima i starateljima“, moralo da završi „u blatu i zgaženo pod kopitima svinjarske gomile“. Savez krune i oltara bacio je bisere pred svinje, pa su one svinjski i, još gore, pigmalionski reagovala, i to kojeg god bisera da su se dotakle. Svi postupci francuske Skupštine i njenih učitelja za Berka predstavljaju samo svedočanstvo „siromaštva ideja, neuglađenosti i vulgarnosti“: „Njihova sloboda nije slobodna. Njihova nauka je arogantno neznanje. Njihova čovečnost je divljačka i brutalna.“⁵⁷ Iz „varvarskog veka“, u kojem je tako nešto bilo moguće valja se vratiti na onu liniju skladnog kumulativnog razvoja koju je prekinula jedna zlehuda epizoda, jedna drska intervencija inovatora koji nisu imali obzira prema istoriji, nasleđu, precima, tradiciji, promisli. Niko ne može, osim na vlastitu štetu, da izađe iz tog okrilja – poručuje konzervativni nauk – i ne treba.

Problem više nije, kao u prosvetiteljstvu, kako iz kukavnog slaboumlja i lenjog lakoverja izbaviti stasalu a paternalistički infantilizovanu decu koja to nisu,⁵⁸ nego kako napraviti uputstvo za postupanje sa nejači koja su se u zaslepljenoj zabludi o vlastitoj veličini uzoholila. Odrastanje je razložna svest o neophodnosti i poželjnosti zavisnosti od onoga što nas nadrasta i omogućuje, a ne sticanje nezavisnosti. Prebrođivanje adolescentne krize prpošne volje za samosvojnošću, autonomijom, samoizborom, priznanje nejakosti vlastite sazdanosti, tek je pravo merilo sazrelosti. Svojevrskom evokacijom i reafirmacijom doznačenih uloga roditelja i dece u kodeksu tradicionalne porodice, Berk

⁵⁶ Edmund Berk, *Razmišljanja o Revoluciji u Francuskoj*, str. 95. Jamačno su ovakvi pasaži nagnali Meri Vulstonkraft (Mary Wollstonecraft) da još 1790. u „intonaciji“ čitavih Berkovih *Refleksija* detektuje „smrtnu antipatiju prema razumu“ i savet da se, umesto na njega, oslonimo na onaj sentiment koji treba da nas vodi „poštovanju rđe starine i proglašavanju mudrim plodom iskustva neprirodnih običaja koje su konsolidovali neznanje i pogrešni vlastiti interes“ (Mary Wollstonecraft, „A Vindication of the Rights of Men“, u: Mary Wollstonecraft, *Political Writings*, Janet Todd (ed.), W. Pickering, London, 1993, str. 8).

⁵⁷ *Ibidem*, str. 96.

⁵⁸ Immanuel Kant, „Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?“, str. 35–36.

tako učvršćuje vlastiti posed pred izazovom republikanskog preuređenja političke zajednice koji preduzimaju ona „deca svoje zemlje koja su spremna da na brzinu iseku svog ostarelog roditelja na komade i stave ga u veštičiji kotao u nadi da će otrovnim travama i divljačkim bajanjem regenerisati roditeljski ustav i vratiti oca u život“. Protivotrov takvoj neodgovornoj terapiji je podsećanje na, koliko god slepu, „mudru predrasudu“ koja poštuje i regeneriše očinsku vlast i kroz nju bogobojazno štiti ne toliko ovo ili ono državno uređenje, koliko samu ustanovu države: predrasudu „da se nijedan čovek ne udubi u proučavanje njenih nedostataka ili mana drugačije osim s dužnim oprezom, da nikada i ne sanja da započne njenu reformu rušenjem, a da nedostacima države prilazi kao ranama svog oca, s pobožnim strahopoštovanjem i drhteći od brige“.⁵⁹ Takav savet, naravno, može da posluži kao trajna blagotvorna opomena pomahnitaloj deci revolucije, ali i da naznači granicu vidokruga i delokruga one rane konzervativne doktrine – koja se u toj reaktivnoj korekturi i iscrpljuje.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Auer, Stefan, „The Paradoxes of the Revolutions of 1899 in Central Europe“, u: John Rundell (ed.), *Contemporary Perspectives in Critical and Social Philosophy*, Brill, Leiden, 2004, str. 361–390.
- [2] Beiser, Frederick, „Early Romanticism and the Aufklärung“, u: James Schmidt (ed.), *What Is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*, University of California Press, Berkeley, 1996, str. 317–329.
- [3] Berk, Edmund, *Razmišljanja o Revoluciji u Francuskoj*, „Filip Višnjić“, Beograd. 2001 [1790].
- [4] Burke, Edmund, *The Correspondence of Edmund Burke*, tom 6, Alfred Cobban & R. A. Smith (eds), Cambridge University Press, Cambridge, 1967.
- [5] Berlin, Isaiah, „The Counter-Enlightenment“, u: *Dictionary of the History of Ideas*, tom 2, Philip Wiener (ed.), Scribner, New York, 1973, str. 100–112.
- [6] Berlin, Isaiah, „Joseph de Maistre and the Origins of Fascism“, u: Isaiah Berlin, *The Crooked Timber of Humanity*, Fontana Press, London, 1991, str. 91–174.
- [7] Berlin, Isaiah, *Freedom and Its Betrayal: Six Enemies of Human Liberty*, Chatto & Windus, London, 2002.
- [8] Bešlin, Branko, *Evropski uticaji na srpski liberalizam u XIX veku*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 2005.
- [9] Biblija ili Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, Britansko i inostrano biblijsko društvo, Beograd, 1981.
- [10] Bobio, Norberto, *Liberalizam i demokratija*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1995.

---

⁵⁹ Edmund Berk, *Razmišljanja o Revoluciji u Francuskoj*, str.115; uporediti *ibidem*, str. 104.

- [11] Darcel, Jean-Louis, „Joseph de Maistre, New Mentor of the Prince: Unveiling the Mysteries of Political Science“, u: *Joseph de Maistre's Life, Thought and Influence: Selected Studies*, Richard Lebrun (ed.), McGill-Queen's University Press, Montreal, 2001, str. 120–130.
- [12] Diderot, Denis, „Supplément au voyage de Bougainville, ou Dialogue entre A. et B. sur l'inconvénient d'attacher des idées morales à certaines actions physiques qui n'en comportent pas“, u: Denis Diderot, *Oeuvres complètes*, tom 2, Garnier, Paris, 1875–1877 [1772]), str. 193–250, Dostupno preko: http://classiques.uqac.ca/classiques/Diderot_denis/voyage_bougainville/voyage_bougainville.html (pristupljeno 24. aprila 2007).
- [13] Droz, Jacques, *Le romantisme allemand et l'état: resistance et collaboration dans l'Allemagne napoléonienne*, Payot, Paris, 1966.
- [14] Garard, Greim, *Protivprosvetiteljstva: od osamnaestog veka do danas*, Vidici, Banja Luka, 2011.
- [15] Heine, Heinrich, *Romantische Schule: Kritische Ausgabe*, Reclam, Stuttgart 1976 [1835].
- [16] Heris, Ijen, „Ruso i Berk“, u: Stjuart Braun (ur.), *Britanska filozofija i doba prosvetiteljstva*, Plato, Beograd, 2008, str. 369–392.
- [17] Hill, Christopher, *World Turned Upside Down: Radical Ideas in the English Revolution*, Penguin, London, 1972.
- [18] Hobsbawm, Eric, *Doba revolucije, Evropa 1789–1848*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.
- [19] Holbah, Pol, *Sistem prirode ili o zakonima fizičkog i moralnog sveta*, Prosveta, Beograd, 1950 [1770].
- [20] Holbah, Pol, *Razgoličeno hrišćanstvo ili ispitivanje načela i posledica hrišćanske religije*, Rad, Beograd, 1963 [1761].
- [21] Israel, Jonathan, *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650–1750*, Oxford University Press, New York, 2001.
- [22] Israel, Jonathan, *Democratic Enlightenment: Philosophy, Revolution, and Human Rights, 1750–1790*, Oxford University Press, Oxford, 2011.
- [23] Jovanović, Slobodan, *Iz istorije političkih doktrina: Platon – Makijaveli – Berk – Marks*, BIGZ, Beograd, 1990.
- [24] Kaiser, David, *Romanticism, Aesthetics, and Nationalism*, Cambridge University Press, West Nyack, 1999.
- [25] Kant, Immanuel, „Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?“, u: *Kants gesammelten Schriften*, tom 8, Walter de Gruyter, Berlin, 1968 [1784], str. 35–42.
- [26] Kennedy, Emmet, *Secularism and Its Opponents from Augustine to Solzhenitsyn*, Palgrave, Gordonsville, 2006.
- [27] Kirk, Russel, *The Conservative Mind: From Burke to Santayana*, Regnery, Chicago, 1953.
- [28] Lasch, Christopher, *The True and Only Heaven: Progress and Its Critics*, Norton, New York, 1991.
- [29] Lebrun, Richard, „Joseph de Maistre and Edmund Burke: A Comparison“ u: *Joseph de Maistre's Life, Thought and Influence: Selected Studies*, Richard Lebrun (ed.), McGill-Queen's University Press, Montreal, 2001, str. 153–172.

- [30] Leontev, K. N., *Vostok, Rossiya i slavyianstvo: filosofskaya i političeskaya publicistik*, Respublika, Moskva, 1996.
- [31] Llobera, Josep, *Making of Totalitarian Thought*, Berg, Oxford, 2003.
- [32] Losev, Aleksej, *Vladimir Solov'ev i ego vremena*, Progres, Moskva, 1990.
- [33] Maistre, Joseph de, *Against Rousseau: „On the State of Nature“ and „On the Sovereignty of the People“*, Richard Lebrun (ed.), McGill-Queen's University Press, Montreal, 1996 [1796].
- [34] Mestr, Žozef de, „Četvrto pismo jednog savojskog rojaliste svojim sunarodnicima“, u: Žozef de Mestr, *Spisi o revoluciji*, Umetničko društvo Gradac, Čačak, 2001 [1793], str. 24–55.
- [35] Mestr, Žozef de, „Razmatranja o Francuskoj“, u: Žozef de Mestr, *Spisi o revoluciji*, Umetničko društvo Gradac, Čačak, 2001 [1797], str. 71–152.
- [36] Mestr, Žozef de, „Tri fragmenta o Francuskoj“, u: Žozef de Mestr, *Spisi o revoluciji*, Umetničko društvo Gradac, Čačak, 2001 [1794], str. 56–70.
- [37] Mestr, Žozef de, „Razmišljanja o protestantizmu kroz njegove odnose sa državom“, u: Žozef de Mestr, *Spisi o revoluciji*, Umetničko društvo Gradac, Čačak, 2001 [1798], str. 153–169.
- [38] Mestr, Žozef de, *O dželatlu: iz Razgovora u Sankt Peterburgu*, Službeni glasnik, Beograd, 2013 [1821].
- [39] Mannheim, Karl, „Conservative Thought“, u: *Essays on Sociology and Social Psychology*, Paul Kecskemeti (ed.), Oxford University Press, New York, 1953, str. 74–164.
- [40] McMahon, Darrin, „Edmund Burke and the Literary Cabal: A Tale of Two Enlightenment“, u: Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Frank M. Turner (ed.), Yale University Press, New Haven, 2003, str. 233–247.
- [41] Müller, Adam, *Die Elemente der Staatskunst*, tom 1: *Von der Idee des Staates und von dem Begriffe des Staates; Von der Idee des Rechtes*, Olms, Hildesheim, 2006 [1809].
- [42] Müller, Eberhard, *Russischer Intellekt in europäischer Krise: Ivan V. Kireevskij*, Böhlau, Cologne, 1966.
- [43] Nikitović, Aleksandar, „Tradicionalizam i moderna subjektivnost: prosvetiteljstvo i konzervativizam Edmunda Berka“, *Filozofija i društvo*, br. 22–23, str. 271–283.
- [44] Nizbet, Robert, „Konzervativizam“, *Treći program*, Vol. 101, br. 1, str. 275–322.
- [45] O'Brien, Conor, „Edmund Burke: Prophet Against the Tyranny of the Politics of Theory“, u: Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Yale University Press, New Haven, 2003, str. 213–232.
- [46] Peri, Marvin, *Intelektualna istorija Evrope*, Clio, Beograd, 2000.
- [47] Picht, Georg, „What Is Enlightened Thinking?“, u: *What Is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*, James Schmidt (ed.), University of California Press, Berkeley, 1996, str. 368–381.
- [48] Poguntke, Thomas, *Alternative Politics: The German Green Party*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1993.
- [49] Pranchere, Jean-Yves, „The Persistence of Maistrean Thought“, u: *Joseph de Maistre's Life, Thought and Influence: Selected Studies*, Richard Lebrun (ed.), McGill-Queen's University Press, Montreal, 2001, str. 290–325.

- [50] Pranchere, Jean-Yves, „The Social Bond According to the Catholic Counter-Revolution: Maistre and Bonald“, u: *Joseph de Maistre's Life, Thought and Influence: Selected Studies*, Richard Lebrun (ed.), McGill-Queen's University Press, Montreal, 2001, str. 190–219.
- [51] Pranchere, Jean-Yves, „Joseph de Maistre's Catholic Philosophy of Authority“, *Joseph de Maistre's Life, Thought and Influence: Selected Studies*, u: Richard Lebrun (ed.), McGill-Queen's University Press, Montreal, 2001, str. 131–152.
- [52] Reedy, W. Jay, „Maistre's Twin: Louis de Bonald and the Enlightenment“, *Joseph de Maistre's Life, Thought and Influence: Selected Studies*, u: Richard Lebrun (ed.), McGill-Queen's University Press, Montreal, 2001, str. 173–189.
- [53] Reiss, Hans, *Political Thought of the German Romantics, 1793–1815*, Blackwell, Oxford, 1955.
- [54] Rozanov, Vasily Vasilyevich, *Sumerki prosveshcheniya: Sbornik statei po voprosam obrazovania*, Pedagogika, Moskva, 1990 [1899].
- [55] Schmitt, Carl, *Politische Romantik*, Duncker & Humblot, Munich, 1925.
- [56] Shapiro, Ian, *Moral Foundations of Politics*, Yale University Press, New Haven, 2003.
- [57] Sioran, Emil, „Žozef de Mestr. Esej o reakcionarnoj misli“, u: Žozef de Mestr, *Spisi o revoluciji*, Umetničko društvo Gradac, Čačak, 2001, str. 173–204.
- [58] Solzhenicin, Alexander, „Slovo pri poluc'enii premii Zolotoe klis'e Sojuza italijanskih zurnalistov“, *Publicistika v treh tomah*, tom 1, Verh.-Volž, Moskva 1995a [1974], str. 195–198.
- [59] Solzhenicin, Alexander, „Reč na Garvade“, *Publicistika v treh tomah*, tom 1, Verh.-Volž, Moskva 1995b [1978], str. 309–328.
- [60] Sorgner, Stefan, *Metaphysics Without Truth: On the Importance of Consistency within Nietzsche's Philosophy*, Marquette University Press, Milwaukee, 2007.
- [61] Sorokin, Pitirim, *Social and Cultural Dynamics*, Porter Sargent, Boston, 1957.
- [62] Subotić, Milan, *Solženjicin: andeo istorije*, Logos, Beograd, 2007.
- [63] Taine, Hippolyte, *Les Origines de la France contemporaine*, tom 1: *L'ancien régime*, Fayard, Paris, 1986, Available from: http://classiques.uqac.ca/classiques/taine_hippolyte/origine_France_t1/taine_origine_t1ancien.pdf (pristupljeno 3. februara 2008).
- [64] Thomis, Malcolm, *The Luddites: Machine-Breaking in Regency England*, David & Charles, Newton Abbot, 1970.
- [65] Tojnbi, Arnold, *Istraživanje istorije*, Prosveta, Beograd, 1970.
- [66] Voegelin, Eric, *From Enlightenment to Revolution*, Duke University Press, Durham, 1982.
- [67] White, Stephen, *Edmund Burke: Modernity, Politics, and Aesthetics*, Sage, Thousand Oaks, 1994.
- [68] Wollstonecraft, Mary, „A Vindication of the Rights of Men“, u: Mary Wollstonecraft, *Political Writings*, Janet Todd (ed.), W. Pickering, London, 1993, str. 1–65.
- [69] Zafranski, Ridiger, *Romantizam. Jedna nemačka afera*, Adresa, Novi Sad, 2011.

Predrag Krstić

EARLY CONSERVATIVE CRITIQUE
OF THE ENLIGHTENMENT

Abstract

Analyzing its relationship to reason, tradition, social organization and other key moments of disagreement, the article exposes how the early post-revolutionary Conservatism criticizing the Enlightenment and, at the same time, articulate their own learning. Special attention is given to Burke's and Maistre's visions of violations of the Enlightenment philosophy on the historical and political mission that they believed their nations and humanity should meet. It is concluded that in this formative period, in relation to the eighteenth-century Enlightenment and the French Revolution, for which the former is held responsible, conservatism formed its own doctrine, Its counter-enlightenment and anti-modernist motives therefore remain distinctive marks of Conservatism to this day.

Keywords:

Conservatism, Enlightenment, French Revolution, Christianity, Protestantism, reason, freedom, social contract, Constitution